

”Selve drivhjulet i Aalborgs industrialisering!”

Aalborgs Fabriksgård og Budolfi Plads 1753-2022

Henning Bender

Budolfi Plads 2022

Står man i vore dage på Algade i Aalborg, med ryggen til Budolfi domkirke og ser mod syd - og det kan man vel at mærke gøre nu, uden risiko for at blive kørt ned af biler og busser i den før så trafikerede gade - har man foran sig et område med bænke, trapper og træer indrammet af nye huse af varierende højde. Bilerne derimod, er gemt væk i parkeringskældre og vi ser derfor ind i et grønt bilfrit byrum, hvor vi aner at der er tale om et forsøg på at skabe en genoplivet, menneskelig-gjort bymidte. Sådan lyder i hvert fald salgsannoncerne for ejerlejligheder på den helt nye Budolfi Plads, der er bygget efter at huse og konstruktioner fra 1960'erne er fjernet. Byggeriet har i sin helhed modtaget Aalborg kommunes arkitekturpris 2020, da det danner forbillede for hvordan man gør visnende midtbyer til attraktive bolig- og fritidsområder. Det er nemlig ikke så let i en tid, hvor forretninger, virksomheder og flertallets boliger findes i byernes udkanter.

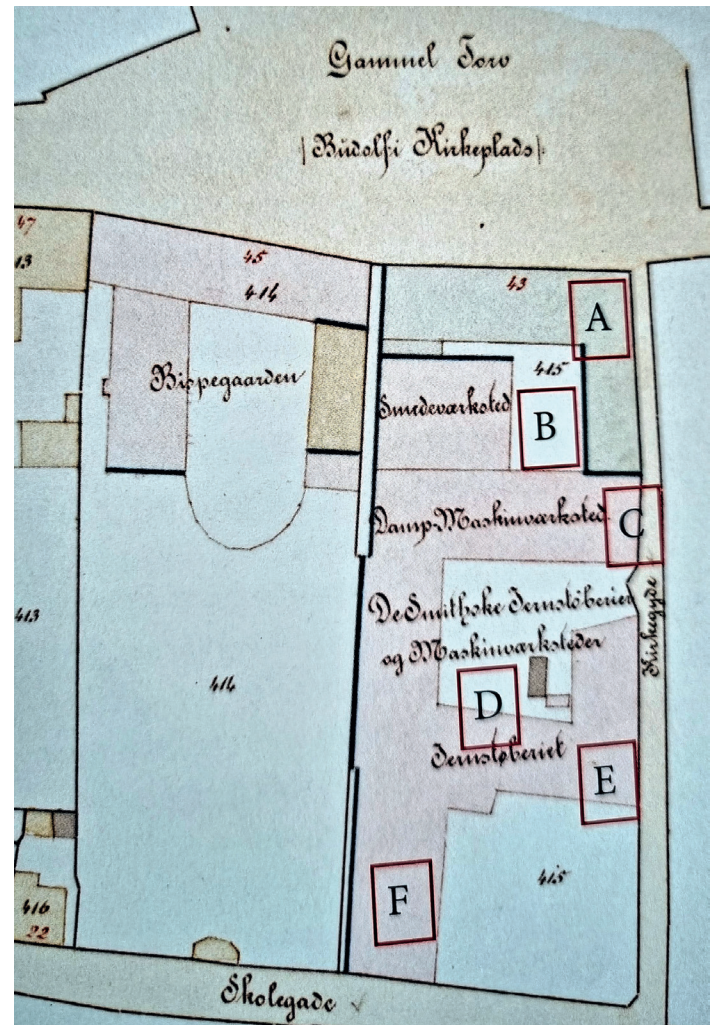
*Idel excestem dolupta captur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Budolfi Plads 1963

Når det gælder midtbyen, vil de fleste ældre aalborgensere nok huske, at man endnu i 1950'erne syd for domkirken havde en stor plads, byens største, der frilagde kirken. Pladsen som et samlet syn, forsvandt dog allerede i begyndelsen af 1960'erne under store parkerings- og forretningsanlæg. Det gjaldt særligt mod nord langs Algade, hvor en lang og høj kontor- og bankbygning, *Budolfi Hus*, effektivt spærrede sammenhængen mellem plads og kirke. Ikke desto mindre modtog også denne bygning, der nu er fjernet, Aalborg Kommunes arkitekturpris i 1963. Tiden var en anden og banker og parkeringshuse selve symbolerne på fremskridt og lykke.

Budolfi Plads 1937

Trods prisbelønning var denne radikale ændring af bymidten ikke udelt populær, mange savnede Budolfi plads med grønttorv, folkefester, alsang og demonstrationer. Netop det, der fra sidst i 1930'erne havde gjort pladsen til Aalborgs største og mest centrale mødested for byens befolkning. Om alt dette kan genskabes år 2022, må tiden jo vise, det bliver nok sværere end dengang byens boliger, butikker og arbejdspladser lå i gå- eller cykelafstand fra pladsen.

*Idel exestem dolupta cuptur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

”Budolfi Plads” før 1937

Når denne store åbne og folkelige plads syd for domkirken, således står i et nærmest mytologisk skær, kommer det vel bag på mange, at der før 1937 slet ingen Budolfi Plads fandtes og at den aldrig tidligere havde eksisteret. Det var dengang, der endnu lige syd for domkirken lå to forfaldne og forældede bygningskomplekser, der tilsammen, side om side strakte sig helt ned til Skolegade/Vingårdsgade og dermed fyldte størstedelen af det område, der senere skulle blive til den bygningsmæssigt set så urolige Budolfi Plads. Før 1936 var der tale om et så besynderligt naboskab som en bispegård mod vest og et kulfyret jernstøberi mod øst.

Bispegården nedrives 1938

Til højre set fra Budolfi, Algade 45, lå jo meget naturligt i domkirkens umiddelbare nærhed, bispegården. Her havde den ligget siden 1674, men med ny facade 1817. Gården var dog utidssvarende, så stor og svær at opvarme at den sidste biskop forlod bygningen i 1915. Under 1. Verdenskrig og 1920'ernes krise indrettedes den gamle gård til husvilde og bispisningssted for fattige. Hertil kom fra 1929 Justitsråd Møllers handelsskole, der var blevet hjemløs i forbindelse med Vesterbros gadegenemrud. Bispegården blev dog nedrevet i 1938 for at give plads for den vestlige del af Budolfi Plads.

*Idel excestem dolupta captur? Quist occus esequae
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

De Smithskes Fabriksbygninger i Algade nedrives 1936

Til venstre set fra Budolfi, Algade 43, lå fra og med 1833 ”De Smithskes Jernstøberi og Maskinfabrik”. Det virkede jo umiddelbart lidt uforståeligt, og naboskabet til bispegård og domkirke blev heller ikke lykkeligt. Bisperne klagede over indsyn i bispegårdens have, støj og store mængder kulstøv, der altid dækkede blomster, træer og vasketøj. Hertil kom, at fabrikken, der led af kronisk pladsmangel, måtte benytte pladsen foran domkirkens hovedindgang, når større jernkonstruktioner, skulle samles, hvad der besværliggjorde kirkegængerens vej til højmesser og andre kirkelige handlinger. Desværre havde virksomheden ikke en økonomi der tillod flytning førend Aalborg Kommune i 1935 købte grunden og nedrev bygningerne, der havde rummet ”Aalborgs Fabriksgård” og en lang række fejlslagne industriprojekter siden 1753. For overhovedet at forstå dette, må Aalborgs daværende fysiske rammer, økonomi og handel, samt statens rolle strejfes neden for.

Aalborgs fysiske rammer

I Aalborg, der indtil midten af 1800-tallet var Jyllands største by med 8.000 indbyggere, måtte man trods en fordobling af befolkningstallet fra 4.000 midt i 1700-tallet, finde plads inden for de samme gamle middelalderlige rammer. Fjorden mod nord, Østergravensgade mod øst, Skolegade (Vingårdsgade) og Mølleplads mod syd, samt Vestergade (Vesterbro) mod vest. Placeringen af byens sociale grupperinger lå ligeledes ret fast. De store købmandsgårde lå mod nord med let adgang til skibsfarten på Limfjorden: ved Stranden og havnene ved Vesterå og Østerå.

Detailhandlerne og de mere velhavende håndværkere placerede sig i midten langs byens vest-øst strøg: Vestergade-Algade-Nørregade samt Bispensgade, mens byens fattige og mindre håndværkere boede længst mod syd: i Skolegade, Skomagergade, Peder Barkesgade og Søndergade, hvor familierne presseses sammen i en stadig tættere udnyttelse af de forhåndenværende huse. De fabrikslignende foretagender, der lidt efter lidt opstod i løbet af 1700-tallet, var det sværere at få øje på, for bortset fra Aalborgs Fabriksgård, indrettedes produktionen i almindelige huse og købmandsgårde. Det var det mest naturlige, for varerne, sukker, tobak og sæbe tjente først og fremmest som et supplement til hovedindtægtskilden, handelen med korn.

*Idel excestem dolupta cuptur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Hvad levede Aalborg af i 1700-tallet

I Aalborg levede købmændene og hermed byen, først og fremmest af at opkøbe landsdelens korn, kød, smør og ost, der primært eksporteredes til Norge, hvor der til gengæld hentedes tømmer, jern, kobber og glas. Næststørst var eksporten af husflidstekstiler fra de nordjyske landdistrikter, lærreder og linned, der ligeledes solgtes i Norge. Denne produktion krævede imidlertid import af hør fra de baltiske lande, der tidligere var blevet betalt med store mængder Limfjordssild. Men i takt med de stadigt færre sild, der blev fanget i Limfjorden fra først i 1700-tallet, måtte man i stadigt stigende grad købe hør med kontanter. Til dette krisetegn kom en kraftig afsætningskrise for den danske korneksport først i 1730'erne, der skabte en væsentlig forværring af den danske betalingsbalance over for udlandet.

Statslig monopolpolitik, handelsrestriktioner og merkantilisme

Det hjalp en del i Aalborg, at danske købmænd fra 1735 fik monopol på salg af korn i det søndenfjeldske Norge, mindre at regeringen samme år oprettede et styrende regeringsorgan, Kommercekollegiet, der frem til 1848 styrede handel, søfart og industri, ud fra det princip, at en stats rigdom skabes gennem at importere så lidt og så billigt og eksportere så meget og så dyrt som muligt. Det der senere blev kaldt ”merkantilismen” byggede derfor på, at datidens førende nationaløkonomiske videnskabsfolk mente, at værdiforøgelsen skete ved at oparbejde landets egne råstoffer til færdigvarer. England og Nederlandene var jo blevet rige ved at forarbejde egen uld til eksport af kostbare klædestoffer! Og gjaldt det Danmark savnede man hør, men havde masser af uld fra får. Sær-

ligt i Nordjylland! Så gik det ikke med klædefabrikker i København, skulle det nok gå i Aalborg, mente regeringen. Historien om en ”ulden fabrik” i Aalborg blev det første, men langt fra det sidste af de mange mislykkede forsøg på at skabe en aalborgensisk industri i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.

”Den uldne fabrik” Aalborgs første industrielle aktieselskab 1735

Uden at nogen i Aalborg var blevet orienteret på forhånd, dukkede en hollandsk ”fabrikør”, Johan Henrik Eckholdt, op i byen 30. september 1735 udstyret med et kongeligt privilegium, der gav ham ret til at oprette en stor uldklædefabrik i Aalborg. Den blev bygget, der hvor nu Mølleåparken ligger, og her skulle han selv og fabrikken de følgende 20 år være befriet for alle tænkelige skatter og afgifter, ligesom fabrikkens afsætning skulle bygge på et totalt forbud mod import af udenlandsk uldklæde til Danmark! Fabrikkens råmateriale sikredes ydermere gennem et eksportforbud på dansk uld! De mange ansatte, der skulle bruges til den forberedende behandling af ulden (sortering, vask, kartning, spinning), skulle Aalborg skaffe fra fattiggården. Pengene til indkøb af uld og aflønning af udenlandske klædevævere skaffedes ved at aalborgenserne, efter pres fra regeringen, danne et aktieselskab med en indskudt kapital på 6.000 rd. Resultatet blev katastrofalt, for da de faguddannede klædevævere nåede frem fra Berlin fandt de et stort lager af filtklumper, der ikke engang, sagde de, kunne væves til og sælges som hestedækkener! Både klædevæverne, Eckholdt og aktiekapitalen forsvandt og dødsstødet kom, da klædefabrikken, hvis produkt var usælgeligt, ulovligt importerede klæde fra Lybæk – og herefter sendte tøjet til København som et Aalborgprodukt!

Nye Aalborgprojekter - fra klæde til silke

Trods den katastrofale skæbne der overgik klædefabrikken i Aalborg, havde de centrale myndigheder i form af Kommercekollegiet ikke opgivet store projekter i Aalborg. Et sukkerraffinaderi baseret på vestindiske sukkerrør blev, trods regeringens uvilje, men efter købmændenes ønske, oprettet i Aalborg 1752 og virkede frem til 1822. Det passede godt til hvad de havde brug for i deres handel. Men sådan tænkte man ikke i København. At klædefabrikken var gået fallit, skyldtes ikke fejlagtige økonomiske teorier i København, men alene modvilje, konservatisme og direkte sabotage fra de aalborgensiske og andre jyske købmænds side. Hvordan kunne det ellers være, at jyderne ikke gik nøgne, men bar uldklæder. De købte jo ikke det dansk producerede uldklæde og udenlandsk klæde var det både forbudt at købe og beklæde sig med.

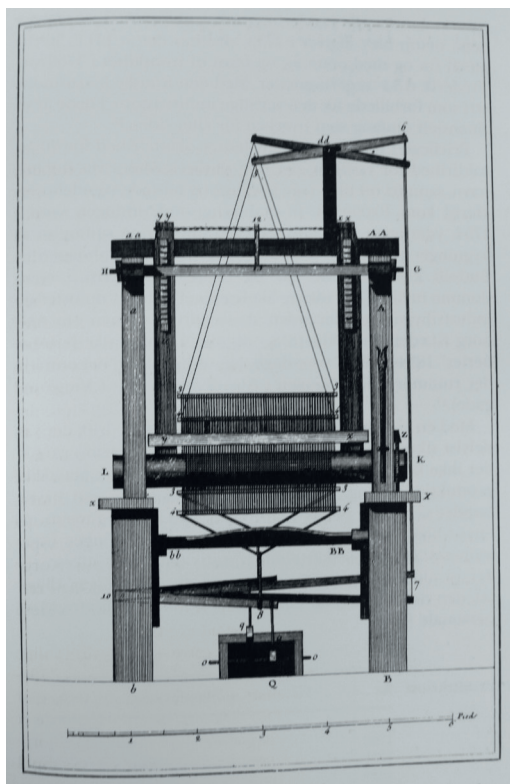
Aalborgs klædehandlere svarede diplomatisk, at det fabriksfremstillede uldklæde fra Aalborg var kommet i vanry, men at man skaffede sig klæder fra de omliggende landdistrikter, der nu fremstilledes både rigeligere og smukkere end tidligere. Købmændene i Aalborg sagde naturligvis ikke noget om indsmuglingen af klæde, men nævnte dog, at moden var skiftet, langt flere bar silketøj og selv pigerne på landet, silkebånd. Og det burde Kommercekollegiet da vide, at silken ikke stammede fra silkeorme i Jylland! Det gav derfor ikke mening at forbyde import af råsilke, men for Aalborgs vedkommende ville man da hilse en silkefabrik på basis af importeret råsilke velkommen, hvis der vel at mærke blev tale om en statslig investering, således som man havde set det gennemført i København!

Silkefabrikken i Algade 43 fra 1753-1763

31. august 1753 fik silkefabrikant Jens Jensen fra København, der var søn af silkefabrikant Jonas Jensen i hovedstaden, sit privilegium på at opføre en silkefabrik i Aalborg. Jens Jensen var således veluddannet og en af de få der var i stand til at lede den komplicerede produktionsproces under hensyntagen til de stadige ændringer i Parisermoden for luksusbeklædning. Fabrikken og fabrikanten blev desuden fritaget for alle skatter og afgifter, fik toldfrihed på indført råsilke (via København) og eneret på salg af silkeklæde i hele Jylland. Hertil kom 12.000 rigsdalere kvit og frit fra regeringen til etablering af foretagendet. Efter datidens målestok var det et enormt beløb (C. W. Obel blev i 1787 etableret for totalt 8.000 rd.). Jens Jensen opkøbte herefter 8 husgrunde langs Kirkegyden mellem Algade og Skolegade (Vingårdsgade) til nedrivning og opførte i stedet på den 2.300 m² store grund en hesteskoformet fabriksbygning, "*Aalborgs Fabriksgård*" der åbnede sig mod Algade kun spærret af en lav mur.

Antallet af vævestole, ansatte og produktion var fra begyndelsen imponerende, det ved vi fra de rapporter Aalborg magistrat skulle sende til regeringen 1755-1761. På sin højde i 1761 rummede fabrikken 37 vævestole trukket af hestegange og beskæftigede 133 arbejdere. Man producerede årligt 3-4.000 meter silkeklæde, men desværre viste det sig at $\frac{3}{4}$ af produktionen ingen købere fandt og derfor oplagredes som usælgeligt i regeringens generalmagasin i København. Jens Jensen klagede over den dårlige arbejdskraft, der var til rådighed i Aalborg, hvor drengene forlod deres lærepladser på fabrikken, inden de blev svende, mens pigerne var langt bedre og stabile vævere. Et forslag fra Jensen om

i stedet at uddanne kvinder til væversvende blev dog hovedrystende afvist af myndighederne. Trods kraftig finansiel støtte og beskyttelseslovgivning kunne dansk silkeklæde og industriel produktion i det hele taget hverken konkurrere på pris eller kvalitet over for de varer, der blev indsmuglet. Heller ikke om arbejdskraften lønnedes på slavemæssige vilkår.

*Idel ex-
stem dolupta
cuptur? Quist
occus esequie
plaborr uptur?
Cum fugiae
nis verumet
prenti simp
Lorrori rem
enisi con
expernat quaes
aliqui odi vel
iusda*

Tvangsarbejdsanstalten i Algade

I de følgende år efter silkefabrikkens fallit i 1763 forsøgte man forgæves fra både regerings og bystyres side at få en række nye fabrikationsgrene i gang i "Aalborgs Fabriksgård", men dels skræmte sporene efter fejlslagne projekter, dels kølnedes regeringens interesse for støtteordninger i lyset af almindelig økonomisk fremgang baseret på den "florissante handelsperiode" med sukker og slaver. Det var dog ikke noget provinsen direkte deltog i og Aalborg, der var en by med et stadigt stigende antal arbejdsløse, fik først "Aalborgs Fabriksgård" i gang igen, da bygningerne 1793-1812 blev indrettet til tvangsarbejdsanstalt for by og amt. Antallet af børn og voksne, der arbejdede med en primitiv klædefabrikation her, var på sin højde 550, men trods den store mængde tvangsarbejdere, dækkede indtægten ikke engang arbejdernes mad og forplejning. 1812 måtte arbejdsanstalten nedlægges. Christopher Qvist (1756-1815) der ejede "Aalborgs Fabriksgård", men desuden havde interesser i de fleste af byens daværende fabrikker, søgte derfor kompagniskab med Aalborgs anden store foretager under krigen mod England 1807-1814: Johan Georg Galster (1776-1848).

*Idel excestem dolupta cuptur? Quist occus esequ plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Johan Georg Galster og Englandskrigen 1807-1814

Galster var ikke hvem som helst, født i Erlangen i Bayern, men nordeuropæisk agent for den berømte dampmaskinefabrik: *"James Watt & Matthew Boulton"* i Birmingham. Det var her dampmaskinens stempelbevægelser for første gang blev omsat til rotation. En af disse engelske dampmaskiner installerede Galster i 1807 på Den Kongelige Mønt i København, hvor maskinen arbejdede hårdt under den galopperende inflation, der førte til statsbankerotten i 1813. Galster selv blev under politiopsyn forvist til Aalborg - han var jo engelsk "agent"! Men krigen med England, og udelukkelsen af varer fra den engelske tekstilindustri betød, at klædefabrikker skød op i Danmark som paddehatte i regnvej.

I Aalborg oprettede Galster en strømpefabrik 1808-1814 med op til 124 ansatte; et lærredsvæveri 1809-1817 med 10 ansatte; en hattefabrik 1810-1813 med 6 ansatte og en handskefabrik 1809-1811 med 80 ansatte. Alle anlagt i området ved Østeraa omtrent der, hvor Algade krydser Boulevarden i vore dage. Han manglede ganske vist dampmaskiner fra England og vandkraft kunne han heller ikke få, det blev hindret af Gammelmølles (Mølleplads) opstemningsrettigheder. Men mente både Qvist og Galster, når blot krigen ophørte, ville de kunne installere helt nye engelske dampmaskiner i den nu efterhånden gamle *"Aalborgs Fabriksgård"*.

Galsters klædefabrik i "Aalborgs Fabriksgård" 1814-1816

1814 var krigen slut, og Galster rykkede derfor ind i det, der skulle have været kronen på industriimperiet. En ny gennemmekaniseret tekstilfabrik i Aalborg med i første omgang 9 kartemaskiner, 8 spindemaskiner, 5 haspe- og spolemaskiner og 2 overskæremaskiner. Det hele drevet af en stor centralt placeret dampmaskine. Men England, det var her maskinen skulle hentes, ønskede ikke konkurrenter på kontinentet og havde derfor forbudt udførsel af dampmaskiner! Så i stedet måtte Galster nøjes med en hestegang trukket af 4 heste. Men intet fungerede efter hensigten. Christopher Qvist døde 20. maj 1815 og kunne derfor ikke længere støtte foretagendet, mens Galster selv blev erklæret konkurs 3. november 1816.

Aalborg, byen hvor ingen fabriksvirksomhed kan trives

Den samme vej gik alle øvrige fabriksvirksomheder i Aalborg, når undtages C. W. Obel, der kun med nød og næppe overlevede 1820'erne og således er den eneste virksomhed i Aalborg, der stammer fra 1700-tallet (1787). Samtlige andre industrielle virksomheder i Aalborg forsvandt i årene 1814-1824, hvor Danmark mistede magt og plads i verdenshandelen - Aalborg sin Norgeshandel! I den tidligere klædefabrik, *"Aalborgs Fabriksgård"*, der nu ejedes af Christopher Qvists sønner Carl og Johannes, indrettedes en halv snes beboelseslejligheder mod Kirkegyden, store som små, mens vestfløjen mod bispegården indtil 1839 udlejedes til en privatskole med kostafdeling: *"Christian Olsens Institut"*. Selvom tiderne langsomt vendte sig til det

bedre, var pessimismen stor og magistraten i Aalborg kan så sent som i 1833 citeres for, at de bor i en *by hvor ingen fabriksvirksomhed kan trives!* Så slemt var det, at man måtte opleve, at det første levedygtige jernstøberi i Danmark uden for København, **ikke** blev anlagt i Aalborg, men i 1830 i Hjørring af A. F. Heidemann. Han tilbød dog i marts 1833 at flytte virksomheden til Aalborg, men betingede sig *”da ingen kan leve af at drive jernstøberi alene”*, at han måtte benytte vandkraften fra Østeraa til en maltknusemølle. Det måtte Aalborgs magistrat i maj 1833 klart afvise, da det stred mod eksisterende mølleprivilegier, men undrede sig samtidigt over at der ikke for længe siden var oprettet et jernstøberi i Aalborg, der kunne fungere som spydspids for byens industrialisering. Særligt nu, hvor støbejern var blevet så moderne at bruge!

Støbejern, 1800-tallets universalmateriale

Det er ofte blevet sagt at jernstøberierne, og hermed Danmarks industrialisering, blev startet fordi landet savnede kakkelovne efter adskillelsen fra Norge i 1814! Det skyldtes dog nok snarere, at den langvarige og altødelæggende økonomiske krise var ved at være overstået i løbet af 1830'erne, og at man havde lært sig helt nye metoder fra Storbritannien i støbejernsproduktionen. I stedet for træ brugte man nu stenkul i en ”kupolovn”, en primitiv højovn hvor kul og jern hældtes i øverst og nederst tillod en kontinuerlig tapning af flydende jern, der ledtes frem til støbeformene: kasser med aftryk i sand af det der skulle støbes. Disse aftryk kunne formes helt efter behov og blev nu samfundets foretrukne grundmateriale, som plastik og fibermaterialer er det nu. Tidligere havde smeden formet redskaber og ma-

skiner med hammer, ambolt og smedesvejsning, men den nye støbeteknik gav helt nye muligheder. Brugte man støbejern, signalerede man til naboer og venner, at man var moderne og velorienteret om, hvad der foregik i det store naboland mod vest. Storbritannien der med sine dampmaskiner, liberalisme og frihandel, var blevet verdens første industrination.

Industriel produktion kan nu betale sig

Frihandelen betød, at verdenspriserne på råjern og stenkul generelt faldende, mens den danske importtold på færdige støberivarer i 1830'erne, mindede om merkantilismens importforbud. Kommercekollegiets industri- og fabrikskontor havde netop i foråret 1833 udført beregninger, der på grundlag af tal fra landets nu tre eksisterende jernstøberier viste, at en nyetableret jernstøberifabrikant ville opnå et årligt nettooverskud på 13,5 % af omsætningen. Vi ved, at beregningen blev læst i Aalborg og her manglede man nu kun en, der turde binde an med opgaven. Det blev guldsmed Henning Smith (1792-1856), der 20. september 1833 indsendte ansøgning til fabrikskontoret i København om at erhverve privilegium på et jernstøberi i Aalborg. Ikke som guldsmed, men fordi han som byens næstørste skibsreder var i kompagni med byens største, brødrene Christian (1807-1888) og Carl Frederik Simoni (1806-1872). Et jernstøberi, og dette ville blive landets fjerde, var en fordel for både import og eksportforretninger og hermed for skibsfarten.

Guldsmed Henning Smith 1792-1856

Guldsmed Henning Smith var født i Randers 1792 som søn af klejnsmed Jacob Smed i Tranggade. Han døbttes Henning Jacobsen Smed og fik tidligt kontakt med andre klejnsmedesønner, således brødrene Simoni, hvis sønner skulle få en hel afgørende betydning for den handelsmæssige og industrielle fremdrift i Aalborg. Selv tog

*Idel exestem dolupta captur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Henning Smed til København, hvor han straks ændrede sit provinsielle "Smed" til det mere britisk-klingende **Smith**. Efter at være blevet guldsmedesvend i København 1813 tog han til Aalborg, hvor han 1816 fik borgerskab som guldsmedemester i Algade 16 (huset blev nedrevet for få år siden), men købte i 1830 den tidligere provsteresidens og langt større Algade 54. Bygningen lå skråt over for "Aalborg Fabriksgård" og det ville jo være mærkeligt om ikke man talte om dette monument over fejlslagen industrialisering i Algade 43, om ikke dagligt, så i hvert fald når man skulle i kirke om søndagen.

Kan en guldsmed blive jernstøber?

Efter 18 års fuldstændig stilstand i den industrielle udvikling i byen, blev det nu guldsmedemester Henning Smiths tur til at genoplive "Aalborgs Fabriksgård". Men trods tilstrækkelig kapital og de allervarmeste anbefalinger fra Aalborgs magistrat blev ansøgningen af 19. september 1833 om at etablere et jernstøberi syltet i København. Efter at Smith havde rykket for svar, viste det sig at industrikontoret ikke mente, at Hr. Guldsmedemester Henning Smith, som medlem af guldsmedelavet frit kunne trænge sig ind på jernsmedelavets område. Det havde Henning Smith nu heller ikke tænkt sig, han havde allerede i efteråret 1833 ansat lavsmedlemmer, herunder smede og snedkere, en smed som driftsleder, og indlogeret dem i såvel Algade 43 som 54. Selv titulerede Smith i Algade 54 sig som jernstøberiejer og guldsmed. Hvad det angik, findes en stor del af hans arbejder på Aalborg Historiske Museum i Algade 48, mens den sølvpapegøje han udførte i 1840 for "Det broderlige skydeselskab" stadig årligt bæres af fuglekongen.

Industriens fødselsattest i Aalborg af 21. december 1833

Efter at have rykket i København endnu en gang 5. december 1833 udfærdigedes privilegiet langt om længe 21. december 1833 og nåede Aalborg 18. januar 1834. Men på dette tidspunkt var produktionen allerede i fuld gang i fløjen mod Kirkegyde i Algade 43 og udvidedes 5. september 1835, da Henning Smith købte bygningskomplekset til endelig overtagelse i 1839, da alle lejekontrakter var udløbet og opsagt. Hele Algade 43 kunne herefter indrettes som jernstøberi og fra 1843 tillige som maskinfabrik, da den første dampmaskine så dagens lys. Hele spektret af produkter blev præsenteret i *Aalborg Stiftstidende* 9. juni 1834 i en usædvanlig stor annonce (1/4 avisside), der blev gentaget et par gange om ugen de følgende måneder.

<p>Jernstøberi i Aalborg. Undertegnede, der har erholdt Kongeligt allernaadigt Privilegium paa at anlægge et Jernstøberi, anbefaler sig herved med følgende, til de billigste Priser: Kakkellovne af flere Façons og udstøbte med smukke Ornamente. Kornsyr-Indretninger af alle Størrelser. Flere Sorter Plouge, saasom hollandske, vinstrupste og amerikanske. Grubegryder, Kornsyr- og andre Gryder af forskjellig Størrelse. Tagvinduer af flere Størrelser, Blæseformer og Spyttebakker. Hjul med Tilbehold til Rensmaskiner. Mortere af alle Størrelser, ligesaa Klokker til Skibe og andet Brug. Store og smaae Ambolte med og uden Sparhorn, m. m. m. Det bemærkes tillige, at jeg indestaaer for enhver Kakkellovn, med Hensyn til Springning. Hvad Bestillinger, der maatte indløbe til Maskinarbejde eller lignende, som skal files og stibes efter Støbningen, kan udstøbes saaledes, at det, med Hensyn dertil, kan behandles som Smedjern. I Støberiet vil enhver overbevise sig om Støbningens Færdighed. Alt gammelt Jern kjøbes sammesteds til de høieste Priser. Aalborg, den 9de Juni 1834. H. Smith. For en Børnepige anviser Bogtrykkeriet Plads.</p>	<p>saasom Puert til bil At tilstedt Galt Regni den de Vint Han til Na Silkeb og fryl henven jul W Skj Kjøben ligger I n kan G Façon. I B bedes s sende s</p>
---	--

Jernstøberi i Aalborg åbner for salg 9. juni 1834

I avisannoncerne tilbød Henning Smith et fuldt støbejernssortiment til "de billigste priser": Kakkellovne, komfurer, gryder, spyttebakker, klokker, mortere i alle størrelser og faconer. Svingpløve af alle typer, kornrenser og vinduesrammer. Hertil kom blæserør, støbeopgaver, maskiner og maskindele efter ordre. Det pegede jo frem mod dampmaskinerne få år senere, mens behovet for blæserør til flasker vel foregreb anlæggelsen af glasværket ved Nørlund i Himmerland i 1835. De støbte gravkors, der siden blev vældigt populære, nævnes dog ikke, selvom det ældst kendte fra H. Smiths jernstøberi støbtes i 1834. Korset står endnu på Gudum kirkegård, opsat af tobaksfabrikant C. W. Obel til minde over hans i 1809 afdøde farbror Ole Frederik Obel. Allerede dette, det ældst kendte gravkors fra jernstøberiet i Aalborg, bærer som de mange hundreder af gravkors der siden støbtes i Algade, en sommerfugl øverst som fabriksmærke.

Idel excestem dolupta captur? Quist occus esequae plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda

*Idel excestem dolupta cuptur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Flyvende start 1834-1847

I årene 1834-1848 voksede antallet af medarbejdere fra 10 til 50 og årsproduktionen af støbejern fra 20 til 200 tons, men vi ved ikke med sikkerhed hvad støbejernet benyttedes til. Detaljerede produktionsoversigter kendes først fra 1875 og det er derfor en stor fordel, at

man ud over Henning Smiths annoncer, får en mængde oplysninger i kraft af *Aalborg Stiftstidendes* mange redaktionelle omtaler af støberiet. 10. april 1843 meddeles således at ”den driftige og indsigtsfulde Henning Smith” nu har suppleret med højtryksdampmaskiner på fem til 10 hestekræfter, der tilbydes industrivirksomheder og andre. Avisen fortsætter 14. januar 1845 med at ”*Hr. Mechanicus Smiths jernstøberi og Mechaniske Værksted, der drives med vedholdende kraft og kyndig indsigt*” nu er i gang med syv dampmaskiner. De fire bestilte til Randers og de tre her til egnen. Selv fremhævede Henning Smith i en reklame fra 1844 spritfremstilling og engagerede sig således med det tekniske materiel og maskiner til udbygningen af den aalborgensiske spritindustri i 1840’erne. Ikke mindst Isidor Henius’ fabrik fra 1847, der siden blev landets førende med ”Rød Aalborg”.

Stagnation 1848-1856

Men herefter gik det ned af bakke. Produktion og arbejdetal halveredes, mens konkurrencen øgedes voldsomt. Fra at have været et af fire danske støberier i 1834 var der ved Henning Smiths død 1856 mere end 100 jernstøberier i Danmark. Nogle endda i lokalområdet, hvor Johan Georg Galsters søn, Julius Galsters Jernstøberi og Maskinfabrik i Nørresundby i 1850’erne oversteg Smiths fabrik som områdets største på både støbegods og landbrugsområdet, mens dampmaskinemarkedet blev overtaget af andre og større virksomheder i landet, ikke mindst B & W i København. Faktisk kan man for 1850’erne kun finde en lille maskine til Chr. Simons dampmølle i 1850 og den mekaniske indretning af Kjærs Mølles Klædefabrik, der baserede sig på vandkraft. Det gjaldt både i 1851-1852 og efter Kjærs Mølles brand i 1855.

I/S Det Smithske – Algade 43 – 1856-1875

Dødsboskiftet efter Henning Smith blev ikke desto mindre det største der var set i mange år. Enken Caroline Smith (1815-1891) var nu byens rigeste indbygger, med en formue som var det dobbelte af, hvad hver af de tre næste i rækken kunne præstere: Isidor Henius, C. W. Obel og Chr. Simoni. Hendes formue skyldtes dog ikke støberiet, men en rederivirksomhed, der kun blev overgået af Chr. Simonis. Som Jyllands førende kul- og jernimportør overtog han derfor virksomheden i Algade og blev formand for "I/S Det Smithske" der stiftedes 10. november 1856 med otte interessenter. Blandt disse blev Carl Wendt (1828-1910) fra B & W teknisk direktør og Johan Garn (1827-1911), bestyrer af H. Smiths rederivirksomhed, økonomidirektør. Begge fortsatte i deres job indtil det gik helt galt sidst i 1890'erne, men først på året 1857 så alt endnu så lyst ud, at man fik bygget en ny treetages facade til Algade 43. Den kom frem til 1935 til at rumme fabriksudsalg, tegnestue, arkiv og direktionlokaler.

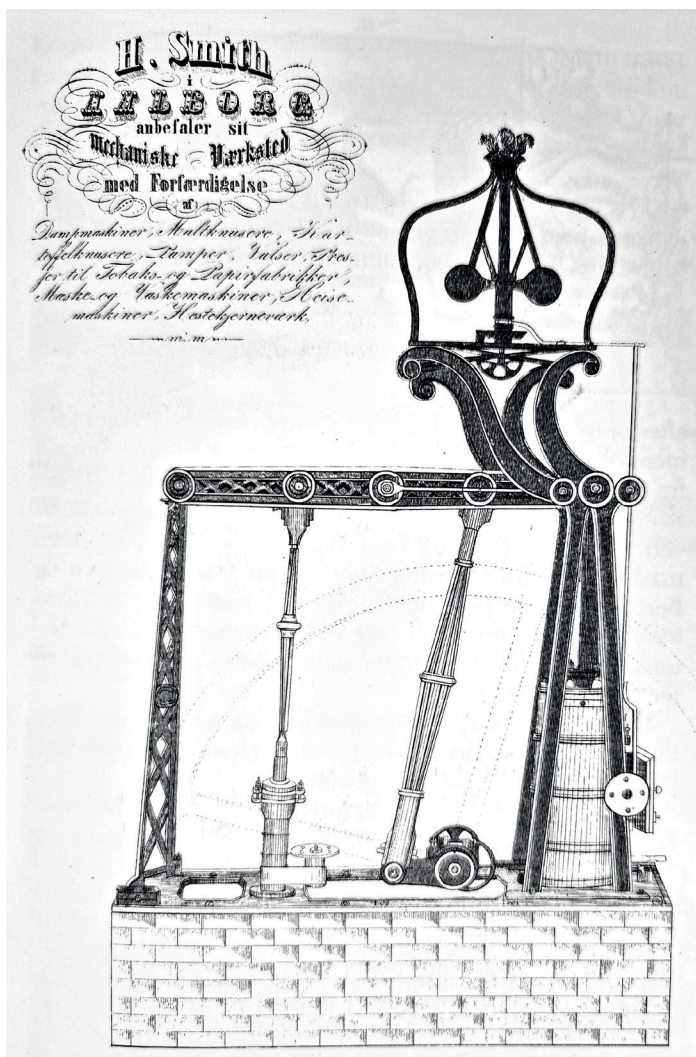

*Idel exestem dolupta cuptur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Verdenskrisen 1857-58 og de gode tider herefter

Der blev dog i efteråret 1857 en stadig mere trykket stemning i de nye lokaler, da en økonomisk krise ramte alt og alle. Interessenterne drøftede en nedlæggelse af fabrikken, men da krisen ramte så tilpas mange andre endnu hårdere, herunder Galsters fabrik i Nørresundby, dukkede nye muligheder op. De gødedes af annoncekampagner, hvor man anbefalede sig som landets bedste producent af støbegods og maskiner! Heldet, et godt netværk og almindelig økonomisk fremdrift i 1860'erne løftede fabrikken.

Dampmaskiner blev atter leveret til lokale fabrikker og støbegods til større projekter: Frederik 7's kanal i Løgstør, Pontonbroen over Limfjorden, vej- og jernbanebroer, herunder jernbanebroen over Limfjorden midt i 1870'erne. Så godt gik det, at større broer delvist måtte samles på Budolfi Kirkeplads til gene for kirkegængerne. Men det bekymrede ikke byens avis, *Aalborg Stiftstidende*, der lovpriste "Det Smithske". I 1867 omtales virksomheden således som *forudsætningen for en aalborgensisk storindustri* og 28. maj 1870 som *selve drivhjulet i Aalborgs industrialisering* i forbindelse med en samlet beskrivelse af virksomheden.

*Idel excestem dolupta captur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorreri rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

”selve drivhjulet i Aalborgs industrialisering”

Efter en længere indledning om jern- og maskinfabrikationens ledende rolle for den industrielle udvikling i England, Frankrig, Belgien, Sverige og USA, mente avisen, at heller ikke Danmark var tabt bag af en vogn. Det gjaldt ikke mindst Aalborg, hvor ”Det Smithske Jernstøberi og Maskinværksted” kan konkurrere med de bedste. Journalisten beskriver herefter virksomheden fra nord til syd, fra Algade til Skolegade:

Hovedbygningen mod Algade, kontorer og fabriksudsalg, ”Fabrikken, der ligger på pladsen ved Budolfi kirke, opfylder ved sin drønende larm og de store mængder støbegods, der ses gennem vinduerne til fabriksudsalget, alle forestillinger om industriel virksomhed. Men man kan næppe forestille sig den rastløse virksomhed der hersker over alt, når man træder inden for den store port til gaden.”

Første Gård – Smedeværkstedet. ”I den første gård fra Algade arbejdes der for tiden på en stor dampkedel. Den består af store jernplader, der gøres glødende i den brede ovn i smedeværkstedet til højre. Derefter bøjes pladerne og der bores huller til at nitte dem sammen med. Man skulle tro det var svært i disse tykke jernplader, men det går overordentligt let. Med en maskine, der særligt tjener dette formål, stikker arbejderen et hul ud så let som man graver et hul i en kartoffel med en mønt. Herefter nittes pladen til de øvrige med en så bedøven- de larm, at den der ikke har hørt det, vanskeligt kan forestille sig hvor højt det er. I smedeværkstedet er der desuden en damphammer, der består af et stempel der reguleres ved en stang, der vekselvis åbner for dampen

eller lader den virke. Man er så fuldstændig herre over slagets styrke, at man enten kan knuse alt hvad den falder på, men også, om man vil, kan knuse en nød uden at beskadige kernen.”

Første mellembygning – maskinværkstedet ”Herefter kommer vi ind i mellembygningen. Både i stuen og på første sal findes værksteder. Overalt løber der drivremme og hjul. Den besøgende, der allerede er fortumlet over larven i gården, synes det er en sand lykke, hvis han slipper helskindet igennem. Jernet behandles her fuldstændigt som træ. Man kan dreje, høvle og bore i det efter behag. Kæmpemæssige slibestene løber surrende rundt. På dem slibes de støbte kakkelovns-cylindre og lignende. To centrifugalblæsere giver støbeovnen og esserne den fornødne træk, så man ved at åbne og lukke kan regulere varmen som man vil. Der findes også en mølle der kan knuse kul og både denne såvel som det øvrige maskineri, sættes i bevægelse ved en 12-16 hestes dampmaskine. I overetagen findes bl.a. file- og snedkerværksted, hvor træarbejdet til maskinerne og modellerne til støbeformene forarbejdes. Her er anbragt en maskinsav, der gør fortrinlig nytte idet den hurtigt giver træet den tilsigtede form.”

Anden Gård – Støberigården ”I denne store gård arbejdes der på en 25 meter lang bro, der er bestilt af Hjørring Amts vejvæsen. For at få plads til at sammennitte rækværket på broen svarende til det der blev lavet til Pontonbroen og Svingbroen i Løgstør har man revet hele den ene mur til støberiet ned. Resten af arbejdet kan af mangel på plads først opstilles på selve stedet”.

Jernstøberiet ”Herefter kommer man ind i selve støberiet, der er et stort lokale der danner en vinkel i hvis hjørne smelteovnen står. Når der støbes kastes råjern og koks vekselvis derned og efterhånden som jernet smelter,

synker det til bunds og kan tappes som en rødgløden masse i de såkaldte støbeskeer. Herfra hældes de i formene, der fremstilles på følgende måde: I en kasse, der svarer til størrelsen af det man vil støbe, hælder man uden om en model af træ, ler eller jern, fint sand blandet med kulstøv. Der laves små huller hist og her, så luften kan undslippe, da der ellers vil blive huller eller fordybninger i støbegodset. Hele kassen graves herefter ned i jorden, der stampes fast omkring den og befæstes. Herefter foregår støbningen og den støbte genstand graves atter op når den er afkølet. Herefter går den til maskinværkstedet hvor den slibes og poleres.”

Tredje gård – lageret. ”Bag ved støberiet findes endnu en gård, der bruges til gammelt støbegods og råjern og i bygningen ved siden af, ser man dels en samling af modeller: møllehjul, sving- og tandhjul, gravgelændere, dels magasiner fyldt med alle slags støbesager og maskiner.”

*Idel exestem dolupta captur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Journalisten forlader herefter fabrikken forundret over alt, det han har set og over, at alt dette kan finde plads på et så lille areal. Den røde tråd i artiklen er nemlig den lokalemangel, hele virksomheden arbejder under. Og heri var direktøren, der havde guidet journalisten, ikke uenig.

Pladsmangel

Fra sidst i 1860'erne svulmede både ordrebøger og interessenternes udbytte voldsomt, mens produktionen begrænsedes af de samme snævre rammer, de omliggende gader og bispegården. En udflytning var strengt nødvendig og i 1874 købtes *"Papegøjehaven"*, hvor det broderlige Skydeselskab havde sin skydebane. Det er der hvor Aalborghallen ligger i vore dage og derfor tæt på Aalborg Banegård, hvorfra man regnede med reparationsarbejder af jernbanemateriel og transport af egne produkter til andre dele af landet.

Som det udtryktes i forhandlingsprotokollen var det maskinværkstederne ved banegården, der skulle udvikle virksomheden, give smør på brødet, mens støberiet i Algade i bedste fald gav det daglige tørre brød. Men en helt ny maskinfabrik krævede kapital og da der manglede egenkapital efter de store udbyttebetalinger der i 1874 var vokset til 21 %, måtte man skaffe kapital ved at omdanne virksomheden til et aktieselskab. Så måtte støberiet i Algade i første omgang vente til bedre tider.

Hvad man ikke vidste, var, at selvsamme år 1875, rammes landet af en ny verdensomspændende økonomisk krise. Virksomheder og banker faldt som fluer, og Danmark selv klarede sig først efter landbrugseksportens omlægning fra korn til animalske produkter. A/S "De

Smithske" måtte vente yderligere 60 år, før man fik råd til at nedlægge produktionen i Algade 43 og derved give rum til Budolfi Plads.

Fra I/S "Det Smithske" til A/S "De Smithske" 1875

Uden anelse om de ulykker der ventede forude, afholdt man 26. februar 1875 stiftende generalforsamling i A/S *"De Smithske Jernstøberier og Maskinværksteder"*. Fler-talsformen dækkede over at der nu var to produktionssteder - jernstøberiet i Algade og maskinværkstederne i Papegøjehaven. Det bestemtes endvidere, at udbyttet i minimum skulle være 5 %, men det lykkedes kun ganske enkelte år at betale noget som helst.

Det gik så galt at Københavns Børs fra 1889 nægtede at optage aktierne til notering, og virksomheden måtte derfor kæmpe med alvorlige likviditets- og kreditproblemer. Selv *Aalborg Stiftstidende*, der jo ellers i mange år havde været parat til at lovprise virksomhedens ledende rolle for Aalborgs industrialisering, mente nu, 23. november 1877, at krisen skyldtes den forcerede industrialisering, der havde kostet penge, der ellers kunne have været til fornuftigere formål.

Det var jo klart, at *"Vi danske ikke er ret anlagte for fabriksvirksomhed"*, vi mangler råvarer, uddannelse og kredit. Og rigtigt var det jo, 20 år senere tilhørte den industrielle ekspansion i Aalborg en cementindustri der tiltrak udenlandsk kapital og maskiner, samt en stor selvfinansierende tobaksindustri, C. W. Obel, der byggede på en stor familiekapital.

*Idel exestem dolupta cupitur? Quist occus esequ
plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Tab af markedsandele

Problemet for maskinproduktionen på "De Smithske" var konkurrencen fra langt større maskinfabrikker i Danmark, der samtidigt tiltrak de bedst uddannede ingeniører. Maskinfabrikken placering ved banegården i Aalborg hjalp ikke stort, vogne blev fabrikeret i Randers og lokomotiverne på centralværkstedet i Aarhus. Dødsstødet, viste det sig, blev maskineriet som virksomheden leverede til cementfabrikken "Danmark" 1897-1898. Det viste sig dybt forældet, da det 1898-1899 blev overhalet af "F. L. Smidths" nye roterovne på Rørdal.

Men også støberivirksomheden gik dårligt, selvom der nu blev god plads i begge virksomhedens afdelinger. Støbejern var i slutningen af 1800-tallet slet ikke længere det universalmateriale som før, og fra 1897 indskrænkedes støberivirksomheden på "De Smithske" sig stort set til vinduesrammer. For dog at have

noget at sælge fra udsalget i Algade 43 fik man varer i kommissionssalg fra jernstøberiet "Hess" i Middelfart, mens konkurrenterne, jernstøberierne "Morsø", "Voss" i Fredericia og "Lange" i Svendborg alle oprettede konkurrerende støbegodsudsalg i Aalborg.

Der var omkring år 1900 henved 150 jern- og maskinvirksomheder der var større end "De Smithske". En af disse, "Buaas Jernstøberi og Maskinfabrik", havde fra 1885 ligget i Aalborg, hvor firmaet havde vokset sig tre gange større end byens gamle støberi ved at forsyne de mange nye andelsmejerier med maskiner. Buaas manglede derfor plads og tilbød i 1898 at købe den gamle skrantende virksomhed. Bestyrelsen for "De Smithske" anbefalede salget, der imidlertid blev nedstemt af et stort flertal på generalforsamlingen i 1898. I stedet byggede Buaas et efter den tids målestok vældigt stort fabriksanlæg på hjørnet af Vestre Fjordvej og Annebergvej, der i 1935 blev overtaget af "De Smithske". Hvordan nu det?

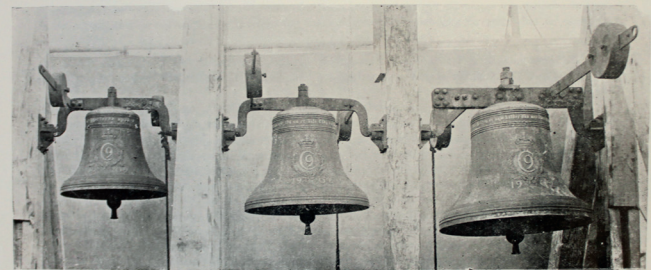
Kirkeklokkerne redder firmaet 1900-1935

De Smithske var blevet reddet på målstregen, da generalforsamlingen 1898 afviste at sælge den lukningstruede virksomhed, men det løste ikke i sig selv problemerne med adskilte og dårligt koordinerede produktionssteder. Redningen blev i første omgang levering af centralvarmeanlæg til sygehuse, skoler og kirker i Aalborgområdet, men når det gjaldt de nye kirker i Aalborg "Vor Frelser" og "Vejgaard", tilbød man klokker med i købet. Det gik godt, klokkerne fik et godt ry, men det store markedsmæssige gennembrud kom, da "De Smithske" fik til opgave at forsyne de sønderjyske

*Idel excestem dolupta cuptur? Quist occus esequ
 plaborr uptur? Cum fugiae nis verumet prenti simp
 Lorrori rem enisi con expernat quaes aliqui odi vel iusda*

Klokker til Vor Frelzers Kirke i Aalborg.

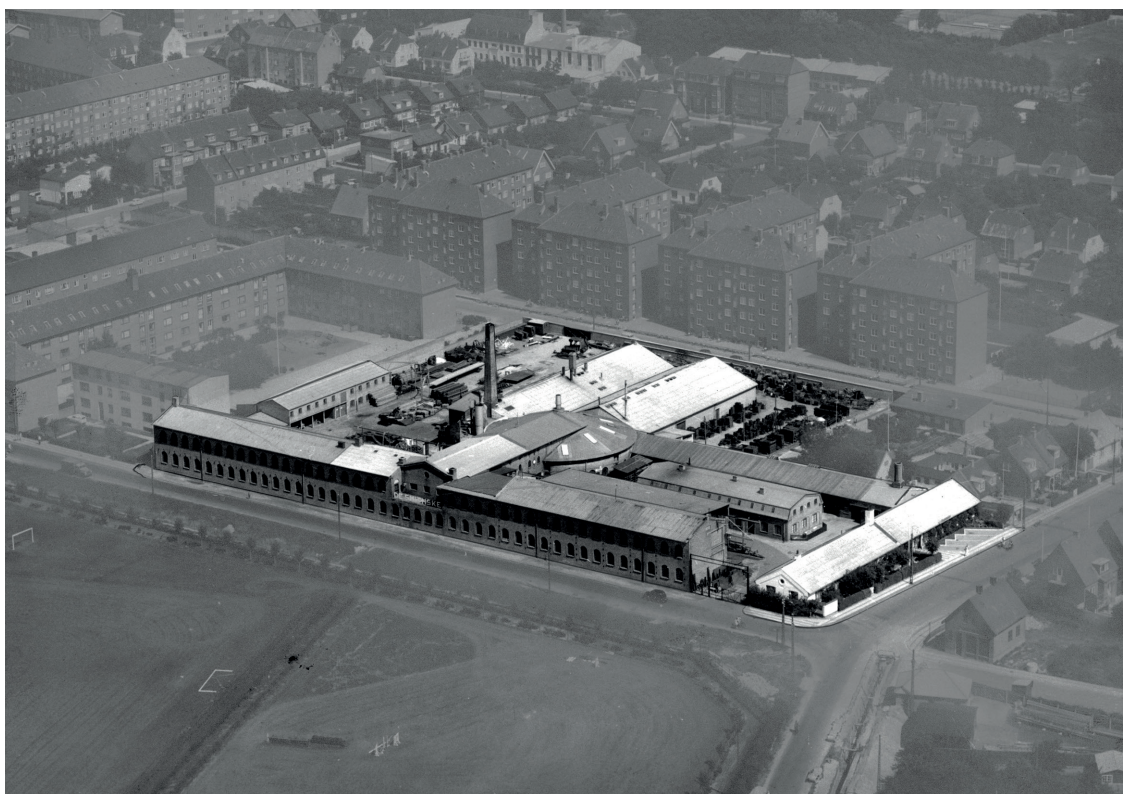

Støbt af
 De Smithske Jernstøberier og Maskinværksteder.
 Aalborg 1902.

kirker med klokker efter Genforeningen i 1920. Alle ældre klokker var blevet omsmeltede til militære formål under Verdenskrigen og nu kunne man jo ikke, af nationale grunde, lade tyske støberier erstatte disse klokker. Så mens tysk metalindustri i løbet af 1920'erne ellers udkonkurrerede store dele af de danske fabrikker, herunder Poul Buås Fabrikker, lå "De Smithske" lunt i svinget som landets førende klokkeproducent.

Der blev råd til at overtage Poul Buås' langt større, bedre, men tomme støberier og maskinværksteder på hjørnet af Annebergvej og Vestre Fjordvej, mens både Algade 43 og Papegøjehaven kunne afhændes 1935.

Udvikling og produktion blev nu samlet et sted, hvad der betød, at "De Smithske" mere fleksibelt kunne starte nye og lønsomme nicheproduktioner. Det skulle vise sig heldigt årene efter, hvor landet, under besættelsens og efterkrigstidens import- og valutarestriktioner blev henvist til at opfinde og producere en lang række artikler til brug i et krigshærgat Europa. Herunder pumper som siden blev en hovedartikel. Firmaet, der fra 2003 hedder "Desmi", en sammentrækning af "De" og "Smithske", lever som bekendt i bedste velgående efter snart 200 år i Aalborg. Fra 1977 med hovedsæde på Lufthavnsvej i Lindholm, men med afdelinger over hele verden.

*Idel excestem dolupta cup-
tur? Quist occus esequē
plaborr uptur? Cum fugiae
nis verumet prenti simp
Lorrori rem enisi con
expernat quaes aliqui odi
vel iusda*

Aalborg får sin store plads i midtbyen

For Aalborgs vedkommende var Boulevardens gennembrud fra havn til banegård 1909-1911 kun tænkt som en begyndelse. Allerede før 1914 diskuteredes en vestligere hovedgade mellem en ny vejbro over fjorden og hovedvejen mod syd. Først tværs gennem støberiet i Algade, senere flyttet til det der blev Vesterbro 1929-1933 mellem Hobrovej og Limfjordsbro. Til denne plan føjedes ønsket om en stor central plads mellem Boulevarden og Vesterbro.

Arbejdet indledtes med en tværgående forbindelse, Vingaardsgade fra 1935 og gennemførtes, da det lykkedes at fjerne Skolegadekvarteret, jernstøberiet og den tidligere bispegård i Algade. Budolfi Plads fødtes, kantet af kirken i nord og nye beboelsesejendomme mod syd og øst. I første omgang til gavn og glæde for alle, senere et stridens æble i en byplanlægning, der synes angst for ”det tomme rum”.

Udvalgt litteratur

Bender, Henning: Aalborgs industrielle udvikling fra 1735 til 1940, *Aalborgs Historie*, Bd. 4, 1987.

Bender, Henning: *Fra fødsel til global ekspansion, De Smithske 1834-2009, Metalindustri i 175 år*, 2009.

Utrykte kilder

Begge bøger har udførlige fortegnelser over kilder, særligt vigtige er:

Aalborg Stadsarkiv:

A 247 De Smithskes Arkiv der bl.a. indeholder bestyrelsesprotokoller 1856-1957 og Generalforsamlingsprotokoller 1912-1957, Fortegnelser over fremstillede dampmaskiner 1875-1903 og over fremstillede produkter 1900-1957, Årsregnskaber og beretninger 1882- 2008 samt reklametryksager 1860-1977.

Rigsarkivet:

Produktionsstatistikker m.m. Kommercekollegiet, Statistisk Bureau og Overtoldinspektoret for Nørrejylland.